Ахал теке атының буйсанчлы кешби түркмен халкының тарыхының символына өврүлди.

Ат түркмен үчин әхли затдыр.

Түркменистаның Президенти
Гурбангулы Бердимухамедов

Учмахың гушлары

Улы гөврүмли көп сериялы чепер фильмиң эдеби эсасы

Керим Аннанов
Нобатгулы Режебов.

Ашгабат -2009 й.

О заманлар Ашгабат демир ёл мензилиниң гайра башы гиден бошлукды. Эсасы демир ёлуң якасында ини отуз, бойы етмиш-сегсен әдим тагтадан эдилен агыл барды. Агыл беркди, ере дикилен пүрслере узын-узын гермевлер беркидилипди. Агылың ичинде элли-алтмыш ат тебил тапып чарп уряр. Агылың дашында еди-секиз әдимден бир эли түпеңли эсгерлер гаравул дур.

Харбылар йылкы сүрүсинден сайлап, ики атдан вагона мүндирйәрди. Атлар вагоны депип, гапып, агылдакы атлар чырпынышып, айланышып, пажыгалы овазы иниңи җүмшүлдедйәрди.

Эсгерлериң арка тарапында аты алнан он-он ики түркмен налач халда кишңешип, хоргурышып, делмуршып өзлерине бакян атына гараяр. Оларың гөзлеринде газап оды яняр, эмма нейлесинлер, не алач этсинлер!

Хәзир иңлислер билен дил бирикдирен аклар ахал обаларының сайлама атларыны сөвеше дийип вагонлара йүклейәрди. Иңлис эсгерлериниң арасында түркмен эсгерлерем барды.

Түркменлериң җаныны алман дирикә җигерлерини согурярдылар: оларың эзизләп йөрен атларыны алярдылар. Четде дуран Хангелди сейис атының чарпая галып иниңи җүмшүлдедип кишңейшини эшитди. Ханха, онуң атыны ики саны эсгер вагона сүрүп баряр. Хангелди сейис хопугып, телпегини пенҗесине гысып:

- Хай, Түвелейим гайт! Хай, Түвелейим гач! – дийип җынссыз гыгырды. Мүнбере дырмашып барян ат эесиниң сесини эшидип, дуран еринде түвелей болуп ыза айланып, агылың ичи билен түвелейләп гитди. Бат алан җанавер баршына-да кесе гермевлере гөвсүни урды. Энчеме йыллар елиң-ягшың астында дуран гермев җакырдап дөвүлди. Түвелей бир йыкылан ялы этди-де, яңадан аяк үстүне галып, ок болуп гитди бошлуга сары!...

Хангелди сейис хем атына тарап ылгады. Гөрсе ханха бир эсгер онуң Түвелейи нышана аляр. Сейис ылгап баршына онуң үстүне товсуп, аҗал болуп хыкыртмагындан япышды. Эсгерлериң үч-дөрт санысы гөге атып, агылың гермеви дөвлен ерини горап, бейлеки атлары гачырман сакладылар. Бирнәче эсгер болса йүзин салып барян түвелейи нышана алды.

Баба сейис бир товсанда башга бир эсгериң түпеңиниң өңүнде пейда болды. Эсгер аты атҗак боля, эмма нилиң өңүнде голларыны далдалап, ока гөвсүни герип Баба сейис атдыранок. Эсгерем гарадан гайтмаз экен, атдан дийип атды, ок Бабадан дегди! Ваканы сынлап дуран иңлис офицериниң гөзлери петрәп гитди. Гөр-ха, бир ат

дийип нәче ябаны вагшыяна адам ока гөвсүни герип дур! Ол сапанчасыны ызлы-ызына асмана атып, эсгерлере гөркезме берди. Эсгерлер ерли-ерине барып дурдылар. Түвелей болса ханха гидип баряр йылдырымлап! Гоҗа Хангелди сейис эсгер түпеңиниң гундагы билен урлуп йыкылыпды. Ол атының гачып етишенини гөрүпди, хәзир болса өзүнден гидип, ганыны саркдырып ятырды. Иңлис окы Бабаның яйҗыгының гапдалы билен гечип гидипди. Дуршуна газаба өврүлен Баба сейисиң ганы җораланып акярды…

Ики саны сайлама атыны алдыран, җигер-багрыны согурдан Баба сейис обасына етип гелйәр. Онуң ярасы ыкҗам саралыпдыр. Көйнегиндәки, донундакы ганлар гурап гара тегмиле өврүлипдир. Обаның бәри башында болса мәхелле бары мөҗек билен итлериң уршуна томаша эдйәр. Сапар сегбан гайышдан-гөнден келлесине тор торба гейдирилен мөҗегиң зынҗырыны саклап дур. Обаның ёртманча көпеклери келлеси келлекили мөҗегиң үстүне ерли-ерден товсуп ярярдылар. Башы тор торбалы мөҗек көпеклери келлеси, аяклары билен какып хезил беренокды. Мөҗек ярып биленок, көпеклер болса оны алдыгына далаяр. Адамлар:

- Хай, Аждарым бас!

- Хай, Бойнагым агыз сал! – дийип, ерли-ерден гыгырып көпеклере мечев берйәр. Бир пурсат томашаны сынлан Баба сейис атындан дүшүп орта гирди. Ханҗарыны алып мөҗегиң келлесиндәки гөн торбаны, бойнуның даңысыны кесишдирди.

- Утанмаяңызмайт! – дийип, ол мөҗеги мәхелләниң ортасындан чыкарып гойберди. Гең ери – мөҗек Баба агыз салайынам диймеди. Мөҗек гайракы чөле тарап гүв гитди, ёртманча көпеклер хав-хавлап элериниң гөвни үчин ковалан болдулар!

- Сизе бизиң даланышымыз, юрдумызың таланышы азмы?! – дийип, ол дөвра гуруп дуран адамлара назар айлады. – Сен, сен… Халназар ага хәзир өе барың! – дийип, Баба сейис атыны идип өйүне уграды…

Гөкдепе обаларының бири. Баба сейисиң баглы-бакҗалы ховлусы. Үч-дөрт ат газыгың дашында айланып йөр. Баба сейисиң өйүнде обаның гөрнүкли адамларының маслахаты гидйәр. Хангелди сейис билен атының, Баба сейисиң яраланмагы дүшен ягдайы обаның сүңңүни лерзана гетирипди. Баба сейис отуранлара назар айлап:

- Адамлар, бизиң хер биримиз сыргының беги, хатарың ханы, обаның элери! Бу болуп дуран пажыгалы ягдайлар этиңизден

өтүп сүңңүңизе бармадымы? Юрдумызам, халкымызам Сапар сегбаның мөҗегиниң гүнүне дүшди! Хей, мунуң бир алаҗыны тапып билмерисми?

Кетхуда:

- Иңлислере гулак ассаң иңлислер, аклара гулак ассаң аклар, гызыллара гулак ассаң гызыллар мамла! Эмма үч мамла пикир, үч хакыкат болмаяр! Мен-мен диен йигитлер болса иңлислере гошулып, аклара гошулып, гызыллара гошулып даркаш гурярлар. Занныяман душманлар халкы үче бөлдүлер! Үче бөлүнен халкы бир агза бакдырып билҗек әр инди тапылмаса герек – дийип, ол ере бакды.

Били, эгни оклы хатарлы, яны сапанчалы харбы Халмырат:

- Бизиң юрдумызам, халкымызам диңе иңлислер халас эдип билйәр! Диңе иңлислер! Хиндистан ялы уллакан юрды эдара эдип отуран иңлислер бизи бакналыкдан чыкарын билйәр! Аклара, гызыллара гуллук этсек, юрдумыз ене бакналыкда галар!

Бабаа сейис:

- Буларың иңлисине-де бедев ат герек, агына, гызылына-да бедев ат герек! Мундан он йыл озал гапысы атсыз өй ёкды, байларың, беглериң сүри-сүри йылкысы барды. Ханы ол атлар!? Атларымызың тохумы түкенип баряр!

Бир киши:

- Бабаҗан, түркмениң тохумы түкенип баряр! Ниҗе йыллардан бәри гырылып гидип отыр герчек йигитлер гызыл болуп, ак болуп! Сен болса атларың гүррүңини эдйәрсиң!...

- Түркмениң тохумы түкенеси ёк! Аяллар икимиз ялы йигиди дограр барар! Эмма тохум бедевлеримизиң тохумы түкенсе – этҗек алаҗың болмаз!

Аталык хан:

- Төверегиңе гаранып, болян ишлере гарап, яшап йөрениңе утанярсың! дирилигиңе намыс эдйәрсиң! Ата чыкып чем гелен гелмишек душман билен гарпышып өлүп гидәесиң гелйәр! Юрды гелмишеклер алды… Хеммесиниңем максады – түркмени халас эденден болуп, бакна эдип таламак!

Баба сейис:

- Яшулылар, хан-беглер! Түркмен ниҗе мүң йыл бедев атыны сегредип эркинлигини-эрканлыгыны горады! Бедев атыны сегредип, ниҗе ерлере йөриш эйледи, ниҗе дөвлетлери гурды! Ахал-теке бедевлери дүнйәде деңсиз-тайсыз атлар ахыры! Олар ата-бабаларымызың зирек аңында дөрән гудрат ахыры! Асырлар бойы

түркмене вепалы гуллук эден бедев атларың депесинден ахырзамана инди. Чырпынып дуран дал бедевлеримизиң тохумы түкенәйсе… биз гечмишиң өңүнде-де, гелҗекки неберелеримизиң өңүнде-де йүзүгара болуп галарыс…

Кетхуда:

- Бабаҗан, оның догры, йөне чыкалга ёк-да!

Баба сейис агыр дем алып, ене төверегине гөз гездирйәр:

- Адамлар, мен белли карара гелдим. Мен галанҗа атлары алып Гарагумың төрүне чекилҗек… Кимде ким атыны халас эдейин дийсе, гошсун мениң йылкыларымың арасына! Йүз атмы, ики йүз атмы пархы ёк, гумда өзүм середерин!

Дурды Ёлбарс:

- Баба мамла! Бабаҗан, атлары билеҗе алып гидели!

Бир бег:

- Баба, Гарагумда сизе ат саклатмаз! Бу махал гапыңда ат сакламак хыллалла! Юрдуң башына ховп иненде бирниҗе хыз-харамылар «юрт үчин гөрешйән» баханасы билен галтаманчылык эдйәр!

Баба сейис:

- Җаны ики болса гелиберсин шол галтаманлар!

Бир киши гапыны ювашҗа ачып, гапыда эсли салым ювдунып дурды:

- Яшулылар, ханлар, Хангелди сейис каза этди…

Хеммелер доңуп галяр, паҗыгалы саз.

Гиң мейдана обаның ерден йөрәни үйшипдир. Оба гоҗа сейси ахыркы ёлуна уградяр. Ортада яшулылар Хангелди сейсиң җыназасыны окаярлар. Элхенчден зарын сесе адамларың иманы гөчүп, эндам-җанлары җүмшүлдәп гитди. Ханха Түвелей зарындан зарын кишңәп етип гелйәр. Җанавериң вагшыяна овазы җигер-багрыңы паралаяр. Хезрети Магтымгулы «Ат адам ялы сызяр» диймейәрми? Гоҗа сейсиң вепалы аты гелип етишди. Ол мәхелләниң арасына гирип, дуран еринде айланып, гөзлеринден яшыны акдырып хоргуряр, делмурыплар кишңейәр.

- Түвелей!

- Хангелди аганың аты!

- Хай вепалы экен-ов сейисине!

Аксакаллар кетхуданың йүзүне сораглы назарыны дикдилер.

Кетхуда:

- Хай жанавер-эй! – онуң дамагы долды… - Хангелдиниң йүзүни гөркезиң, гой жанавер эеси билен хошлашсын!

- Болмаз! Жыназасы окалан бендәниң йүзүни ачмак болмаз!

- Молла! Болмаян ишлер болуп дур дүньеде!... Гөркезиң Хангелдиниң йүзүни…

Бир яшулы пычагы билен кепениң тикинини сөкүп башлады. Баба сейис атың бойнундан тутуп табыдың янына гетирди. Мәхрибан сейсиниң йүзүни гөрен ат жанавер яңадан бир кишңеди, онуң зарын овазы мәхелләниң жигер-багрыны гыйды гитди. Мерди-мердана адамларың-да ики гөзлери балкылдап, дамжак болуп дуран гөзяша өврүлди…

Ат сесли, адамлар сессиз аглашдылар…

Гиже. Гара гиҗәни лерзана гетирип бир сүри йылкы чапып гелйәр. Ики йүзе голай ат гара гижеден чыкып ал сәхере барян ялы йүзүн салышып баряр. Олар Ахалың үч обасының тохум атлары. Гүндогар хал атып, даң агаряр. Сүрүниң йылкыбаны Деря гыкувлап, атларына мечев берип, келлесини гөчүрип, бедевини учурып гелйәр. Йылкы сүрүси гара ел ялы овсун атяр. Йылкыбаныңам келлеси гөчүпдир, сарч-сарч атларыңам!

Гүнүң догҗак ери гызаряр. Атыны чапдырып гөвүн солпудан чыкян Деря ала шовхун болуп сайда яйылып ятан как сувунуң кенарында зордан атының башыны чекйәр, йылкыларам ай берип зордан сакланяр.

Гүн догуп гелйәр. Какың сувы гөвечде эрән алтын ялы. Атлар сува гирип сув ичйәр, бирнәчеси сувда оюн эдйәр.

Как сувуның кенары овадан сазаклык. Бирден шаглап бәш-алты саны кепдери гөкден инип, кенара гоняр. Бирденем олар гүр-гүр силкинип бәш-алты саны перизада өврүлйәр. Деряның гөзлери хөвленип, хайран галяр.

Перизат гызлар овадан саза сүйнүп-саркып, нәз-керешме эдип, овсунышып, товланышып ракса-танса башлаяр. Гызларың ортасында ша гызы- Мелике, онуң башында овадан жыга.Мелике әхли гыздан овадан, ол Деря жилве ташлап, огрын гарайышлап ракс ойнаяр.

Деря жадыланан ялы Меликеден гөзүни айрып биленок.

Перизатлар бир салым танс ойнаярлар…

- Хей оглан!

Деря тисгинйәр, гөрсе алныында бир атлы киши түпеңини гезәп дур. Деря бирде атла, бирде гызлара середйәр. Гөрсе

хыялында җанланан гызлар зым-зыят болупдыр. Деря аҗайып хыялдан ояран атла йигренч билен середйәр. Деря төверегине назар айлаяр, асыл дөрт атлы йылкы сүрүсиниң дашыны алып дур. Хеммесем яраглы.

- Хей, йылкыбан, бизе ат герек!

- Ага, булар тохум атлар, җынс атлар! Буларың ээси халк! Горагам гүйчли!

- Ким буларың горагы? Я сенми?—Ол хахахайлап гүлйәр.

Деря:

- Ерде мен! Ёкарда Худай! Төверекде әрлер-пирлер!...

- Гөрйәмиң, биз бәш саны галтаман! Херимизе ики ат герек, җеми йигрими ат боляр!

Деря самсыклыга саляр:

- Сиз бәш, хериңем ики ат алсаң он ат бор-да!

- Ёк эдәй чарва хасабыңы! Биз бәш адам, херимиз ики атдан алсак, җеми отуз ат боляр, дүшүндиңми?

Гара гөрнүмдәки алаңдан бир атлы чыкяр, ол Баба сейис. Ол ваканы гөрйәр, дессине атындан дүшүп, аты алаңдан аңрык ковяр. Өзем букдаклап уллакан сазага дувланып Деряң алкымындакы галтаманы нышана аляр.

Деря: - Агалар, сиз галтаманмы я ат огрусы?

Галтаман хезил эдип лахлахлап гүлйәр:

- Хәзир маңлайыңдан бир окы гойбәрин вели, бизиң кимдигимизи билерсиң! - дийип, түпеңини Деряң маңлайына гезейәр…

- Галтаман болсаңыз алавериң атлары… йөне галтаман ага, сүрүниң сердары Алгыр гуш дергазап атдыр. Ёлдашларыңа айт, сүрүниң аңырсына гечсинлер, мен сизе герек аты бөлүп бермесем, ол сизе екеҗе байталам бермез!

Галтаман эллерини херекетлендирип, ёлдашларына гөркезме берйәр. Оларың бары сүрүниң аңырсына гечйәр. Деря төверегине гараняр:

- Ага, сизе отуз ат болса болямы?

- Кырк болсун!

- Ал онда кыркыңы!—дийип, Деря дуйдансыз дуран галтамана гамчыны саляр, гамчы галтаманың бойнуна чолашяр, Деря бир силкип гойберйәр, галтаман түпеңи билен атдан агып сеңселейәр. Деря ала гыкувлап, эйменч гыгырып сүрә гаршы уруляр, йылкыбана белет атлар гүпүрдешип дөрт атлының үстүне эңйәр. Галтаманлар йылкының ортасында галяр, олар не атларың арасындан чыкып

биляр, не атып билйәр. Деря болса гыкувлап сүрини айландырып йөр. Деря сапанчасыны чыкарып ене бир галтаманы атяр. Ол атдан агяр. Башда атдан аган галтаман өзүне гелип Деряны нышана аляр, эмма Деря атың о янына гечип гөзден йитйәр. Шол пурсат Баба сейис Деряны нышана алан галтаманы атяр. Гапдалдан чыкан түпең сесе галтаманлар хайран галяр, олар алҗыраяр. Атының гапдалында букулан Деря алҗырап дуран бир галтаманың голайына барып, сапанчасы билен атяр. Онуң атдан аганыны гөрен галтаман зордан сүрүден чыкып йүзүниң бакып дуран тарапына гачяр. Икинҗи хем режәниң гең дәлдигини билип сүрүден сайланҗак боляр. Йылкыларың арасында гөрүнмән баран Деря оңа хем гамчы саляр, биринҗи галтаманы эдиши ялы оны хем атындан агдарып сеңселедйәр.

Галтаман гачып баряр, ызында Ава сейис… Гачха-ков…

Галтаман ызына дөнүп бирки ёла товхулдадып атяр, эмма Баба сейис атың ол янына, бу янына гечип окдан совуляр.

Гачха-ков…. Баба сейис араны йыгырып баршына кемент оклаяр. Кемент галтаманың эгнинден, келлесинден илйәр. Чаласын Баба сейис бир силкенде ол атдан агдарылып ерде чалам-чаш болуп ятыр…

Йылкылар гуя инйәр, итлер хавхавлашып чыкяр. Деря:

- Пәхей көпей огуллары! Мениң янымда боланыңыз-да, томаша гөрердиңиз!

Атлар пүре-пүр даш новадан гөвүнли-гөвүнсиз сув ичип, бассырма йөнелйәр. Хер кесиң өйи-дә!

Деря атдан дүшүп уяныны, эерини айрып гөйберйәр, ол хем бассырма тарап гидйәр. Деря күндүкден итлериң ялагына сув гуйяр, эмма олар сува серетмән, җабшынышып гуя үйрйәр.

- Асыл сиз гуйының сувуны күйсейәңизми?...Онда гарашың.

Деря тамкепбә гирип, гара пеҗи отлаяр, соңра дашкы геймлерини чыкарып, гушаклыгына ченли яланачлап ала гыкылык болуп ювуняр. Өе гирип сүпүринип, китири пеҗе гойяр. Итлер үйрйәр. Деря даш чыканда олар гуя бакып үйрйәрлер.

- Хай, пеләкетлер, сиз асыл нованам гачырманы өврендиңизми?—дийип, гуйының демир чархыны айлап башлаяр, чарх агыр айланяр, эмма орангутан ялы эллери узын, атан-сатан Деря аграмы билмейәр. Итлер үйрүшйәр, бирден гуйының агзына гелен гова гөзи дүшйәр, говада җовур ак поссунлы, җовур ак

көйнекли, җовур ак сачлы, җовур ак гыз ак шугла сачып ятыр! Гарашылмадык ягдайдан шок болан Деря чархың айлаваҗыны элинден сыпдыряр. Гызлы гова гидйәр отуз бәш гулачлык гуйының дүйбүне!

Деря гаты горкупдыр, ол төверегине ялт-юлт гарап, ок болуп айланып дуран чарха япышяр юваш-ювашдан онуң бадыны саклаяр-да өз-өзүне: -Пәхей, сениң йигит болайшыңы! Хәлем адам-гара ёк экени, ёгсам вежера болдум-ов! Бех, аллаҗанларым, говада ак гыз нәм ишлейәркә?.. Гуюда гыз нәме ишлесин! Гөзүме гөрнендир, гөвнүмедир… Кепдерилер яныңа гонуп хүйр гыза өврүлйәркә, дүйшүңе перилер гирйәркә… Я Өвез тентек мени горкузҗак болуп бир хокга эдәйдимикә?

Ол чархы айлап дур, айлап дур, ахыры гова гуйының агзына гелйәр. Деря гөзлерини хөвлендирип гызы сынлаяр: Җовур ак гейим-геҗимли, җовур ак сачлы, җовур ак гыз!

- Эй, Аллаҗан, җын-арвахмыка? Сув перисимикә? Я дүйшүммикә? Я энтек гөк өрмәнкә хүйленип йөрмүкәм?...—дийип, ол сол эли билен яңагына чаляр. –Пәхей пекге, ана шол гыз албассам-да, арвахам-да, шейле овадан гыздан горкуп… топрак башыңа заңңар!

Ол гованы чекип, мәхнет голуны узадып, гызы гуҗагына аляр. Гызың гейим-геҗиминден сув җораланяр, итлер үйрүп онуң ызына дүшйәр.

Тамкепбеде печ гүбүрдәп яняр, ол гызы кечеде ятырып, поссуныны, кофтасыны чыкарып дашда басылгы одунлара серйәр. Деря өе гелйәр. Горка-горка гызың элинден тутуп гөрйәр, җаны бар. Ол бойнундакы яглыгыны алып, эллән ерини сүпүрйәр.

Деря гызың гейимлерини чыкармалы, эмма нәдип? Ол гөзлерини юмуп гыза середйәр, бирден алланичикси тисгинйәр:

- Эй, Аллам, мениң гөзлерим юмукка-да гөрйә-ле?...Ай, акмак, бейле перизады сокур көр гөрмейәрми?—дийип уллакан яглыгы алып гөзлерини юмуп үстүнден даңып башлаяр. Бу махал гыз өзүне гелйәр, гапдалындакы гөзлерине гара мата даңан орангутан ялы мәхнет беланы гөрүп алланичикси болуп җынссыз гыгырды, эмма сеси чыкмаяр. Гыз ябаны пишик ялы гөзлерини петредип, пенҗелерини гезәп элхенч гыгыряр, ене сеси чыкмаяр. Деря гыз горкусына дәлирәр өйдүп, дессине өйүң төрине ойлугыны, соңра өз ёрганыны язяр, Өвезиң ёграныны хем япынаймалы эдип җайдан чыкяр.

Гыз аглаяр, эмма үч гүн гуйыда аглап гөзяшы түкенипдир, гөз яшсыз аглаяр.

Гыз аглаяр, соҗап-соҗап аглаяр, эмма сеси түкенипдир.

Гыз өзүниң диридигине ынанды, ол тамкепбәниң ичине назарыны айлап, диварда асылгы махмал гаплы дутары, ашакда кичиҗек сандыгың үстүнде дурян еди-секиз китабы гөрүп ынҗалып башлады.

Ыкбал асмандан учуп гелйән гызы гумуң отуз гулачлык гуйысына ташлады.

Ыкбал гыза ол дүнйәниң гапысыны гөркезди. Гөр-ле, ыкбал оны инди саз гураллы, китаплы җая атыпдыр.

Деря итлерине ял берип, атларының бассырмасының дервезесини теммеләп өе гиренде гыз уклап галан экен.

Деря гызы гуш гөтерен ялы гөтерип, дүшеге гечирди, үстүнден Өвезиң ёграныны, соңра түйлек поссуныны япды.

Ол гызың деңсиз-тайсыз гөзеллигини сынлап бендуван болды…

Даң атып гелйәр, гыз ятыр, йигит назарыны айрып билмән отыр. Гызың буйра-буйра ак сачлары дагларың шаглавугы ялы, бир дессеси йүзүне дүшүпдир. Деря горкуп гидйәр, ол “бирден гыз өлен болаймасын” диен хедер билен гызың акҗа элинден тутяр, йүреги гүрсүлдәп гидйәр. Шинди элинден тутулып гөрүлмедик гыз чалаҗа тисгинйәр, ол бир гөзүни ачяр, эмма сачларың арасында Деря гызың гөзүни гөрмейәр. Ол элини силкип айыряр, соңра бойнундакы яглыгы алып, гызың элинден тутан ерини сүпүрйәр, оны сынлап ятан гыз ысгынсыз йылгыряр. Гыза йигиди сынламак хош якяр. Гызың оядыгындан хабарсыз Деря онуң түвелей ялы ак сачыны сыпалап йүзүнден айырмак ислейәр, гыз гөзлерини юмяр, йигит дессе сачы айыряр вели, гыз халасгәрине назар саляр. Деря утанып ере середйәр…

Гыз сүем бармагыны гурсагына дүртүп:

- Мен Элвира, сен ким?

Деря онуң херекетини гайталап:

- Мен Деря! А сен Элвира!.. Элвира!...

- Деря!... Деря!... Деря!...

Гыз Деря дийип шейле бир сүйҗүдип, гөзлерини сүзүп айдяр.

Деря гөзлерини сүзүп “Элвира!” дийип сүйҗедип айдяр. Олар

бир салым бирек-бирегиң адыны гайталап ахыры хем гүлүшйәрлер…

Деря гыза аршдан Алланың индерен Гудраты, Кераматы хөкмүнде середйәр. Гыз мәхнет яш йигиде өзүниң Халасгәри хөкмүнде середйәр. Деря:

- Ак гыз, ярым кәсеҗик сүлгүн чорбасыны ичәй- дийип, ол кәсә ярпы эдип пеҗиң үстүнде дуран питиден чорба гуйяр. Гызың ысгыны ёк, Деря саг голуны онуң бойнуның ашагындан салып, гыза кәсәни ичирҗек боляр, эмма сазанаклап, саңңылдап кәсәни эндиредип дур. Гыз йигиди сынлап овадан йылгыряр.
Гыз элҗирәп:

- Ханы маңа чорбаҗык ичир-дә… - Эмма Деря кәсәни сандырадып гызың агзына элтип билмән гара дер боляр. Гыз йылгыряр, гызың көхи гелйәр. Ол Дерядан чорбалыҗа кәсәни алып Деря дикан бакып ичҗек боляр, эмма өз эллери сандырап чорбаны ичип биленок. Гыз бирде сандыраян эллерине, бирде Деря середип гүлйәр. Олар хезил эдип гүлйәрлер.

Элвира:

- Биз асмандан учуп гелйәдик…--дийип саг элини самолёт эдип гөркезйәр. Деря:

- Билйән. Билйән. Сени йөрите аршы агладан Аллаҗан иберди. Билйән… Аллаҗан маңа илки сени дүйшүмде гөркезди, шондан соң сен мениң хыялымда яшап башладың… Соң Аллаҗан сени кепдери эдип алныма гондурып башлады. Сен кенизлериң билен гүрре силкинип перизада өврүлйәрдиң… Ахырам сени хакыкы перизат эдип иберипдир. Аллаҗан, шейле овадан перизады ярадаһыңа Алла ялкасын-ов сени!... Эмма сув периси, сен асмандан гелип, гуя нәдип дүшүп йөрсүң?

Гыз овадан йылгырып:

- Биз шейдип асмандан учуп гелйәдик. Ашакдан галтаманлар шейдип—учары хем ашакдан галтаманларың атышыны херекети билен гөркезйәр- атдылар!

-Хай гуррумсаклар, сен кепдери болуп гелйәкәң атдылармы?... Атандырлар… болса-да… алланәме аман галыпсың. Мен сениң - эллери билен гөркезйәр –шейдип асмандан гелҗегиңи билйәдим. Себәби Худайым Баба какам икимизиң алнымызда өрән белент максат гойды.

- Сен горкма! Сен билйәмиң ниреде? Гарагумуң йүрегинде! Кераматлы ерде! Говуҗа гутул, мен саңа Гарагумуң Гудратлы Йүрегини гөркезерин!

Гуртгуйы атлы гум обаҗыгы. Гуюда бары-ёгы еди-секиз хоҗалык яшаяр. Яш огланлар чапып барян дүйә мүнмешек җеделини эдйәрлер. Өвез:

- Сен Шахым аганың дәли инерине ылгап барярка мүнүп билсең, мен гарры инеримизиң гуйругындан тутуп, ере чалып урарын.

- Мен инере мүнерин, йөне сен башармарсың –дийип Халлы җедирдейәр.

- Гел җедел эдели!

- Гел!..

Олар күлбике бармакларыны саламлашдырып җедел эдйәр. Халлы Шахым аганың отлап йөрен инерини ковалап башлаяр. Мазалы инер-де өврендикли болан шекилли, он ики яшлы Халлының өңүнде патанаклап гачяр. Халлы ылгап инери етйәр-де аягының башам бармагы билен сүем бармагының сыңрагыны дүйәниң арт аягының сиңирине басып, ылгап диен ялы инериң үстүне мүнйәр…

Огланлар гыгырышып шовхуны етирйәр…

Соңра Өвез бир дүйәни ковалап баряр. Дүе аякларыны җүпләп хер бөкенде үч-дөрт метре зыңыляр. Өвез дүйәниң гуйругындан тутуп, җүпләп бөкенинде гапдала силкип гойберйәр. Дүе җанавер патлап янын дүшйәр, ичикйәр. Аякларыны дәбшенекледип, еринден зордан туряр. Дурды Ёлбарс оглуның гараголлугыны гөрүп, оңа бакан ок болуп ылгаяр. Өвез җыррайлып гачяр.

Дурды Ёлбарс: -Мен сениң хамыңы сыпырып Несими эдйән эшшек аталы! –дийип гыгыряр…

Үч адамлык кичиҗек учар асмандан учуп гелйәр.Учарман харбы адам. Онуң янында чаксыз овадан гыз отыр, яшы болайса он еди. Онуң товар-товап ак сачлары шаглавук ялы эгинлеринден десселенип сагрысына барып етйәр. Эгнинде гыммaтбаха сүтүкли ак поссун. Ызда чаклаңҗа чемодан хем овадан гаплыҗа скрипка.

Гыз сазак токайлы чөлүстаны сынлаяр.

Учарман сазак токайлыгында алты-еди саны атлыны гөрйәр. Атлыларам учары гөрйәр.

- Галтаманлар!

Ашакдан атлылар учары атып башлаярлар.

Атлылар гарадан гайдянлар дәл, пөвхе-де пөвхе атярлар. Бирден учарың сеси үйтгейәр: патыр-путур сес чыкып башлаяр. Гызың гөзлери хөвленйәр. Учарман дүрли приборлары, тилсиматлары барлашдыряр.

Учар патырдап баряр, атлылар ызда галяр, учар гитдигиче пессайлаяр. Учарманың маңлайы дерлейәр.
Ол:

- Мен гонмалы болдум… Хол такырлыга етип билсем болдугым… Сен гач, сазаклыкда букул! Мен хиле билен душманы пүрреләрин. Соң учары оңарып, яңадан Ашгабада учарыс…

Учар ере голайлап гелйәр.

- Бирден маңа бир зат болайса.. гачгын… бәш-алты километрликде обаҗык бардыр. Түркменлер өрән говы халкдыр… Олар саңа көмек эдер…

Учар гоняр. Гыз дүшүп сазаклыга тарап гачяр, җан эдип ылгаяр… Сазаклыга баряр. Учарман кабинада өлен болуп ятяр. Атлылар үч тарапдан хүшгәр сынлап гелйәр… Учарман ятыр… Олар гаты голай гелйәр.. Гыз сазаклыкдан середйәр…Атлылар голай геленде учарман ики сапанчалы, ики тарапдакыны атяр, олар атдан агяр, үчүнҗи учара гранат оклаяр. Самолёт учарманы билен партлаяр. Гызыл ялын түссе асмана гөтерилйәр. Гызың скрипкасы асмана зыңлып, сазаклыга гачяр. Гыз йүзүни тутуп аглап гачып башлаяр…

Гызың деми-демине етенок, йөне ол шонда-да гачып гелйәр. Җанам сүйҗи-дә! Ол бир алаңдан ашяр, гөрсе ханха ойда гуйы бар. Гуйының аңырсында белент гурлан бассырма. Онда гышың совугында йылкылар боляр. Онуң бәри янында гуйы. Гуюдан кырк-элли әдим аңырда болса тамкепбе.

Ханха алысдан үч саны әпет ит гызы гөрүп окдырыляр. Гыз горкяр, алҗыраяр. Эййәм итлер тамкепбә етип гелйәр. Гыз алҗырап гуя середйәр. Гуйының эрңеги ерден бир метре голай ёкарда. Онуң ики тарапына дикилен утуның үстүнде чарх бар. Гыза чарха чыкаймадан башга алач ёк. Ол җайдан адам чыкар тамасы билен часлы гыгырып гуя барды. Гуйының эрңегине чыкып, чарха дырмашды. Говасы гурасын дийлип чархың үстүне чыкарылып гойлупдыр. Гыз чархың үстүне мүнди, инди оны итлер ярып билҗек дәлди, йөне чарх говшак даңлан экен, гыз деңаграмлыгыны йитиренде ол гова билен айланып гитди гуйының ичине! Итлер гуюдан чыкан чиркин сесе үйрүп башладылар…

Гызың ягдайы говулашыпдыр. Гыз Деря, Деря гыза середип, майыл болуп отыр. Деряның-да, гызың-да йүрегиниң гүрсүлдүси яңланып дур. Деря җая сыгман гапыны ачяр. Дашарда гар ягяр.

Патрак ялы гар… Петде-петде гар…

Ак гары гөрен гыз учайҗак боляр, ол дүшегинден галып даш чыкяр. Гыз эллерини асмана герип, йүзүни гөге тутуп хош боляр. Төверек-даш ап-ак гар. Гыз Деряның голундан тутуп йөрәп уграяр. Олар тамкепбәниң илер янындакы гар басан аклаңа чыкып башлаяр.

Петде-петде гарлар айланып, пырланып гыз билен йигидиң башыны айлап ягяр.

Олар гүрлешип аклаңа чыкып гидип отыр, аслында олар асмана чыкып баряр.

Ашакдан итлериң үйрмеси гелйәр, Деря геӊ галып ашак бакяр. Гөрсе, түссесини буругсадып дуран кепбе-де, гуйы-да, итлер-де хол ашакда чалаҗа гөрүнйәр. Ол мөлерип:

- Акгушум, биз асмана чыкып гидипдирис! Асмана! Ал асмана!

Икиси ышкдан айңалып ашак бакяр, икиси-де «хийх» дийип гайдярлар ашак келеменләп, эмма даш гайдан ялы дәл. Олар гар ялы, гөкден окланан гүл ялы айланып пырланып гелйәр. Деря гызың голундан тутяр, олар асманда танс ойнап гелйәрлер.

Ашакда атлар кишңейәр, итлер үйрүшйәр…

Ышк дүнйәси ашык-магшуга гудрат гөркезйәр!

Өвез хем йылкыбанды, йөне Деря онуң гошда боланындан болманыны говы гөрйәрди. Шол себәплем Өвез көпленч онуң азыгыны-сувлугыны дашаярды. Өвез хорҗуныны эгнине атып пыядалап, айдыма зовладып баряр. Ол хер айдымдан бирки бент билени үчин, хер аңңатда бир айдыма гыгыряр.

Өвезиң келлесине Деряны горкузмак пикири гелди. Ол тапан хокгасына хош болуп гүлүп башлады.

- Деря хан, сени горкузып вәгирдишиме бир бак!

Ол гуя голайлап, гыщда атларың сакланян бейик бассырмасына дувланды. Диширгенди, гуйының шемалында эдилен йылгын тамкепбеден Деряның сеси гелйәр. Ол бассырма букулып, тамкепбеден Деряның чыкарына гарашып диң салмага дурды. Бир салымдан тамкепбәниң гапысы ачылды. Өвез хорҗуны гапдалында гоюп, донуны гаңрып башына бүрәп эйменч гыгырып тамкепбә

тарап ылгады. Йөне тамкепбеден чыкан Деря дәл-де Элвирады. Җайдан алты-еди әдим дашлашан Элвира Өвезиң сесинден, болуп гелшинден горкуп шейле бир җынссыз гыгырды. Өвезиң хайяды гөчүп, донуны гөтерип, гызы гөрүп гөтерди өкҗәни, өзем шейле бир чиркин гыгырярды вели, гызың сеси дагы гыкылыгам дәлди.

Өвез йыкылып-сүршүп җанаҗыгына гачярды, ол бирнәче аңңатдан ашып ызына гарап, далҗыгып йыкылды, йөне петрешен гөзлери ызында.

Дүнйә имисала, төверек асуда. Өвез ойланып башлады, йөне ичинден ойланяны дашындан болярды.

- Эй, Таңрым! Гөзүме гөрнендир-ле! Дашлы гуйыда ялаңач гыз нәм ишлесин?! Ёк , ондан гыз болмаз! Хей ак сачлам бир гыз бормы?!... Албассыдыр! Арвахдыр!...Хорҗунам галыпдыр. Бәх, оны нереде галдырдымкам? Пәхей Өвез тентек дийилсе Өвез тентек экениң-ов! Какам гөрен болса хамымы сыпырды!...

Гарасай, ол йүрегине даш баглап ызына доланды. Ол горка-горка бассырма дувланып барды гуйының бәри янындан. Сува дүшен Элвира бу махал гейнип, сачларыны дарап, арканлыгына десселәп гойберипди. Ол горканына утанып, бассырманың ерлешен белентлигине чыкып, огланың ызындан гарап гөрмекчи болды. Шол махал бассырманың бурчундан айланан Өвез гыз билен пете-пет габат гелди. Өвез яңадан бир гыгырып гачандыр, өңкиниң чакам болмады. Элвира-да онуң ызындан гыгырып:

- Горкма, горкма, мен адаты гыз-дийип Өвезиң ызындан ылгады. Өвез бир гаңрылып гаранда ак көйнекли ак сачлары сечеленип гелйән албассыны гөрүп шейле бир гидендир, өз гыкылыгының ызындан етип гечди! Шейдип Өвез тентек дүнйәде илкинҗи болуп сесден озды.

Этек алты еӊ еди йыкылып-сүршүп, элем-тас болуп Гуртгуйы обасына гирен Өвези Гурбан ага гуҗагына гысып:

- Өвез! Өвезҗан! Нәме гөрдүң? Горкма! Горкма!

Өвез саңңылдап, сазанаклап геплән билмән зол ызына ялт-юлт эдип ювдунып дур.

Өвезе сув ичирип:

- Өвезҗан, ханы өзүңи дүрсе! Горкма, сен обада ахыры!

Өвез сакавлап-сакавлап ахыры:

- Гыз гөрдүм-дийди. Онуң дашыны алып дуран гуюлылар гүлүшдилер. Гурбан гызылдиш:

- Пәхей-де вели! Гыз гөреңде бейдип сазанаклап йөрсең, эрте атаң сени нәдип өеркә? – Адамлар ене гүлүшдилер.

- Дашлы гуюда…чув ялаңач гыз гөрдүм… сува дүшүп йөрен…

Адамлар ене гүлүшдилер.

- Хай багты чүвен! Чув ялаңач гыз гөрүбем гачарлармы?

- Ов, ол арвах гыз…Сачларам чув ак, эндам-җанам чув ак, көйнегем чув-ак!

- Пәхей, зүвветдин! Ерине гелен шейле болса, гиден дагы нәхиликә!

Адамлар гүлүшйәр. Аңырдан апаң-апаң гелйән Дурды Ёлбарс оглуның вежера болуп дуршуна бир өлүп билмеди. Ол гелшине Өвези гамчылап башлады. Хер хал адамлара ара гирип, Өвез гачып етишмедик болса нерессәниң иши гайтҗакды.

- Дурды, Шахым аганы чагырт! Би йөне горкының иши дәл…

Гарасай Өвез тентек Гуртгуйы обасының гүррүңини тәзеледи.

Теблеханада он-он ики ат бар тайчанаклы, кәбири богаз. Баба сейис янына дөрт саны яшаҗык сазанданы алып, дүшекде отурып атлара саз чалып берйәр. Саз түвелейлейәр. Саз тамамланяр, Дурды Ёлбарс гелип:

- Бабаҗан, гөзүң айдың, Ширмайымы тапдым.

Баба сейис, огланлар оңа аңк болуп середйәр. Дурды:

- Мүрзечөлде. Халык байда экен… Ширмайы Бадысаба ялы пәкизе ат болуп етишипдир, йөне ол мени танамады, Халык баям онуң меңкидигине ынанмады.

Гызың гуюдан чыканына дөрт гүн болупдыр. Ол мазалы гутулыпдыр. Олар дашда. Деря сыгыряр. Йылкыларың ичинден кишңәп ак ат гелйәр. Ол:

- Элвира, мунуң ады Гарчгай! Ахал аласының сайлама аты. – дийип, ол Гарчгайы эерләп башлаяр. Гыз горкы-үркүсиз „Гарчгай, Гарчгай!“ дийип атың бойнундан сыпалаяр.

Ол Деряның элинден гамчыны аляр, тамкепбәниң янына басылан гыш одунына янап ата мүнҗек боляр. Деря:

- Ёк, ёк, мүнҗек болма, чырпынып дуран Гарчгайым сени йыкар!

Гыз янын отуряр. Деря:

- Элвира, ата бейдип мүнүлмейәр. – дийип гүлйәр.

Элвира атың бойнуна какяр, соңра гөзлерини хөвлендирип гызың йыкыларындан горкуп дуран Деря җилве ташлап атың сагрысына гамчы чаляр. Ат түвелейләп гидйәр. Деряның җанында җан галман атың ызындан ылгаяр.

- Гарчгай, Гарчгай, саклан, гызы йыкарсың! Перизады йыкарсың!...

Эмма йыкыл нире, горк нире! Элвира шовхун эдип Гарчгайы йүзин салып такырлык билен гүв гидйәр. Деря анк болуп галяр:

- Акмак сен, Деря! Аллаҗан сени бейик максада етирмек үчин перизат берйәр! Хей ол перизадам атдан йыкылармы?.. Гыссанса ене кепдерә өврүләймезми?...

Мүрзечөл. Халык байың агылында еди-секиз ат бар. Агылың агзында атлары сынлаян Баба башыны яйкап-яйкап дур. Дурды Ёлбарс:

- Гөрйәмиң җанаверлери...

- Гөрйән, гапыл-эй гөзлерим, мен нәмелери гөрйән…

Халык бай:

- Баба сейис, гумлулар сениң ынсап ялы арасса, лебиз ялы халалдыгыңы билйәрлер. Мениң бир атыма Дурды Ёлбарс ээ чыкяр…

- Буларың ичинде Ширмайы ёк! – Баба перт геплейәр. Халык бай мөлерйәр. Ол:

- Хәзир оглум алып гелер…

- Халык ага, Дурдының Ширмайыны энеси билен йитиренине йыл ярым болды. Ширмайының атасына Алсакар, энесине Депелли диерлер. Ширмайының маңлайындакы депел энесинден, гөвсүниң гиңлиги Алсакардандыр. Алсакарың атасына Шуңкар, энесине Шамелек, Шуңкарың атасына Йылдырым, энесине Акгуш, Йылдырымың атасына Чабгалы, энесине Демирбаш…

Халык бай:

- Болды, болды, Бабаҗан, җынлы окан ялы этдиң-ов… Биз адам болуп еди аркамызы билмейәрис, асыл сен онуң еди аркасына белет ялыла.

- Кырк аркасына! Хер бир бедевиң кырк аркасына ченли билмесең Ахалда сейис диймезлер!

Халык байың оглы ялаңач аты мүнүп гелди. Оны гөрен Баба сейис аңк болды:

- Пәх-пәх, эдил атасы Бадысаба болайыпдыр-ов!...

Халык байың оглы аты ээри билен агыла саляр. Бай:

- Бабаҗан, ат сизиңкидир өйтсеңиз алайың – дийип ынҗылы айдяр.

Атдан гөзүни айрып билмән дуран Баба:

- Халык ага, биз мензил-мензил ёл сөкүп ат алмага гелмедик. Биз Ширмайының диридигине бегенип, хош болуп гөрме-гөрше гелдик.
Бай гүлйәр:

- Онда йитигиңиз билен гөршевериң.

Баба үмлейәр, Дурды Ёлбарс гаңтарылгы дуран атдан Бабаның дутарыны гетирип, Баба берйәр. Баба махмал габындан дутарыны чыкарып дүзйәр:

- Халык ага, мен Ширмая эне гарнындакы үч ай, соңам бәш ай саз чалып берипдим. Йыллар Ширмайының ядындан бизи айран-да болса, онуң калбында сазым галандыр. Хәзир ол атларың арасындан сайланып яныма геләер.

Баба саз чаляр, дабаралы, гөчгүнли саз түвелейлейәр. Бейлеки атларың гөвни бир ялы, диңе Ширмайы оңа тиңкесини дикйәр.
Баба саз чаляр, саз гүммүрдейәр. Ахыры Ширмайы хоргурып Бабаның янына гелйәр, оны ысгашдыряр. Баба Дурда үмлейәр, Дурды «Өвез!» дийип гыгыряр. Баба сейис:

- Халык ага, Ширмайының единҗи аркасына Бадысаба диерлер. Хәзир Бадысабаны гөрсең, Ширмайы билен экизтайы ялыдыр…

Өвез җайың аркасындан Бадысабаны мүнүп гелйәр, ол атдан дүшүп, оны Ширмайының янына гойберйәр. Бадысаба Ширмайыны, Ширмайы Бадысабаны ысгаяр, ысырганышярлар. Халык бай ики аты сынлаяр, хайран галып башыны яйкаяр:

- Сейислер, сизе халал! Ат сизиңки! Ат сакламак согап дийип өтен йыл Гайыпназар аганың атларыны сатын алдым…

- Бейдип ат сакламак гүнә Халык ага! Сениң атларың ичинде ики саны җынс ат бар, галаны чопан-чолугың сүриниң янында мүнйән ябысы… Сен би җанаварларыңым тохумыны хараплап, Баба Гамбар пириң лагнатына галарсың! Ат танамасаң, сакламак болмаяр! Гадаган! Ахалтеке атларының гөзлери балкылдап, эндамы мыдама ялпылдап дурмалыдыр… Вах, вах, җанаверлер-эй…

Бадысаба билен Ширмайы бири-бирине бойнуны сүйкешип дурлар…

Деря билен Элвира атларыны йүзүн салып барярлар. Дүңле чөлде ат тойнаклары аҗайып мукам чаляр.
Деря әпет аңңатдан ашып, сая гелип атың башыны чекди, Элвирада сакланды. Олар атдан дүшдилер.

- Сувперим, ынха, биз Гарагумуң йүрегине гелдик! - эллерини герйәр – Шундан шейләк дүнйе дөрәп душман тойнагы секен дәлдир! Маңа ынанай, мундан бейләк кераматлы, гудратлы ер башланяр. Хәзир гөркезейин.....

Деря чәге ери эллери билен газып ожак шекилли этди. Күкүрт чакып ожага оклады. Ожак гүпләп янып башлады. Элвира гөзлерини тегеләп аңк болды....

- Гурбаны болайын, гудратлы ер –дә! Гөр янайшыны!

Деря гапдалда ятан җаграма одуны ожага атды, онуң бир тарапы кемсиз туташып янып башлансоң, гызың элинден тутуп, гуррук гуйының янына элтди.

- Серет, муңа гуррук гуйы диерлер!

Гыз эглип гуюның ичине серетди. Деря гызы ыза чекип, янып дуран кесиндини гуя атды. Гуйы партлап, бир салымдан түвелейләп ялын асмана галды. Элвира горкусына йигидиң гуҗагына долды.

- Горкма, горкма! ... гудратлы, кераматлы ер бу ерлер. Бу тайда гиҗе дагы ятайсаң гара басып, ятырмаяр.

- Деря, ер нәдип янып билйәр?

- Мен айтмадыммы, бу ерлер керем-кераматла ерлер, гудратлы ерлер дийип…

- Дүшүнмедим – Гыз йылгырып эгнини гысяр. Деря гыза йылгырып серетди-де:

- Эзизим, маңа гараш, хәзир мен гелйән – дийип атына атланып гүв гитди…

Элвира гуррук гуйының, ожагың янып дуршына хайран галып, ожагың алты-еди әдим аңры янындан эллери билен бир ожак газды. Бир таяҗыгы ожакда кесинди эдип, гетирип өз ясан ожагына атды. Ожак гүпүләп янып башлады.....

Деря бир белент депеси гарлы даг гершиниң этегинде атыны гойберип, думлы-душуна середйәр. Хич кимиң ёкдугына гөз етирип, дагың этегиндәки гаяның янында дуран дүе ялы даша япышяр. Деряның гөзлери ышкдан, гөвреси дуйгудан, хыручдан янып дур. Ол хәхләп дүе ялы дашы сүйшүрйәр, ашакда говак бар. Деря машалы алып говага гирйәр, биразаҗык йөрәп машала от берйәр. Говакда бүкүдип гидип боляр. Ол говак билен кырк әдим чемеси гидйәр, говак петиге барып дирейәр, ол петикдәки әпет дашы сүйшүрип, аңыркы говага гечйәр. Ол говак хас гиң. Говак билен бир мейдан йөрейәр, онуң өңүнден ене петик чыкяр, ол петикдәки дашы

сүйшүрйәр. Аңырда улы җай: ичи дуршына хазына! Алтын ерде хем чашып ятыр, говагың гапдалларында-да сандык-сандык... Алтындан, күмүшден, мисден эдилен сөвеш гейимлери…

Деря уллакан говага ышк берип дуран машалы кичиҗик демир сандыга сөейәр, ол гушагыны алып сөвеш гейим-геҗимлериниң чаңыны сүпүрип, чарайнаны, демир доны геййәр. Билине зүннар гушак гушаныл, әпет гылыҗы асяр. Башына алтын чайылан тувулганы геййәр.

Ол хыялында Элвира хем алтын-күмүш сөвеш гейимлерини гейдирйәр. Хыялында ичинден Элвира гүррүң берйәр.

«- Сувперим, Худайым бу хазынаны маңа дүйшүмде салгы берди, мен муны хушумда дагың говагындан тапдым. Худайым сени асмандан маңа иберипдир, мен сени гуюдан тапдым. Түркмен халкы агыр ягдая дүшенде мыдама Гөроглы ялы бир гайратлы әр дөрейәр! Түркмениң юрдуна болса хәзир ган чайкаляр. Болшевик-меншевик дийип дөрән әҗит-мәҗитлер гарып-гасарлары байлара-беглере гаршы, мөмин-мусулманлары ахун-пирлере гаршы урушдырып, юртда кыямат гопдуряр. Түркмен ак болуп, гызыл болуп гырлып гутарып баряр...

«- Элвира, мен гадым замандан галан Солтан хазынасыны тапдым. Ол хазынада алтын җыга шейле сөзлер язылыпдыр. Эй, йигит, Аллатагала сени ялкап шу хазынаны тапдырандыр. Биз ахыркы демимизе ченли душмана гаршы гөрешдик, эмма душмандан асгын гелдик. Сен шу хазынаның байлыгыны күлли түркмен халкының эркинлиги, юрдумызың беркарарлыгы үчин сарп эйле! Ватан үчин гөрешмек мукаддессдир! Гой, саңа Аллатагала яр болсун! Гой, сениң дашыңда мерт түркмениң әхли герчеклери җем болсун!»

Элвира, мен өз өмрүми Ватанымызың азатлыгы үчин сөвеше багш этмели! Мен гечмишиң, гелҗегиң өңүнде борчдар!»

Ак гар басан сәхрадан бедевини учурып гелйән Деря бир аклаңа чыкды. Ол хайран галды, себәби гуррук гуйының дашында онбәш-йигрими оҗакда от ловлап янярды. Гуррук гуюдан чыкян ялын бәш-алты метре, оҗаклардан чыкян ялын бирки мерте узап янярды. Отлар гүле меңзейәрди, оларың арасында Элвира юкаҗык яглыҗагыны елпезелендирип, танс ойнаярды. Деряның ышкы мөвч урды.

Гыз оны гөрүп Деря тарап ылгады.

Деря атындан товсуп гыза тарап ылгады.

Олар отдан гүлүң ортасында гарпышып гужаклашаймалы боланда сакга дурдылар. Гыз Деря дикан бакды, Деря гыза.

Деря атың ганҗыгасына бөкдерилен халы хорҗундан дашына яглык оралан тылла җыганы чыкарып, дашының яглыгыны айыряр. Гүнүң шөхлесине, сансыз одуң ялкымына җыга гөзүни гамашдырып ловурдаяр. Элвира алтын җыга аңк боляр. Элвира җыганы эмай билен алып Деря гейдирҗек боляр, эмма Деря голларыны галгадып:

- Ёк, муны геймек болмаяр! Муны башына гейҗек Гөроглы ялы герчек инди гелмели. Ол түркмениң юрдуны, халкыны халас эдип, ынха, шу тайда язылан аталарымызың весьетини берҗай этмели! Анха, шонда ол җыганы башына геер!

Гыз онуң сөзлерине дүшүнмән, алтын җыганы өз башына гейҗек боляр. Деря голуны далдалап, алтын җыганы алып оҗага голай депеҗикде гойяр, гыза дикан бакяр. Элвира хайран галяр.

Гызың гөзлериниң өңүнде етгинҗегиң муртлары парсылдап чыкып, гүр гара мурта өврүлди.

Элвираның яңаклары ал-элван ялына өврүлип, леблери посаның ызына меңзеди.

Томашачыларың гөзлериниң өңүнде ак гарлар пагш-пара эрешип, гөк гыртычлар дөмүп, дүнйә ал яшыл өвүсди.

Деря гызың ики голундан тутуп, бирек-бирегиң дидарындан ганман айланып башлады.

Элван от гүлли земин айланып башлады...

Ак леммер-леммер булутлы асман айланып башлады...

Гарчгайдыр гарлавач бири бирине середип кишңейәрдилер.

Асман-земин айланып дур.

Гиҗе. Одуң ышкына Деря билен гыз айланяр.

Онларча отлы земин айланяр...

Миллионларча гөвхер йылдызлы асман айланяр...

Ышкдан яңа дүнйәниң башы айланяр...

Баба сейис, Дурды Ёлбарс, Гурбан гызыл диш сәхра билен атлы гелйәр. Оларың ярагы гурат. Сапанча, башатар... Атларың сагрысына хорҗун бөкдерилги...

Деря билен ак гыз ат чапышдырып бейик бир алаңдан ашдылар. Деря гөрсе еди-секиз галтаман йылкыларың дашыны алып сүрүп баряр. Галтаманларам олары гөрди.

Элвира горкусына сандырап, элеврәп башлады:

- Горкма Меликәм, горкма!

Галтаманларың сердары олара тарап гайтды. Деря:

- Хов агалар, нәме этҗек боляңыз?

Ат огрусы онуң алкымына гелип, гызы сынлап дуршуна:

- Пах-пах олҗа дийибем шуңа айдайсаң! Хах-хах-ха, йылкыларыңы сүрҗек, буҗагаз гызам…

- Хов ага, йылкылар Бегмырат ханыңкыдыр. Бегмырат ханың малына дегсеңиз, ол сизиң тохумыңызы түкедер!

- Хах-хах-ха! Гумлуларам мекирлик өвренен ялы-ла?... Ай көпей оглы, биз бу атларың хөкүметден букуп йөрлен тохум атлардыгыны билмейәндир өйдйәңизми?

- Ага, бу атлар түркмениң тамам тохум атлары, буларам сүрсеңиз Ахал атсыз галар-да... Дал бедевлериң тохумы йитер-дә!

- Хай, огул, балшевик түркмениң тохумыны түкедип баря, сенем тохум аты гораҗак!.. Сен атмага дөзер ялы дәл экениң. Акыллыҗа болуп йылкылары сүрүшсең, дегмерис, йөне ынха, буҗагаз гыз вели мениңки болар.

Галтаманбашы гыза овсун атды, гыз агламҗырады. Деря голтугындан ики сапанча чыкарып галтамана гезеди. Бирден галтаманың гөзи сапанча дүшди. Ол ясама йылгырып:

- Пәхей, адамларың дегшерлигем галмандыр-ов!

Деря перт-перт гүрледи:

- Ёлдашларыңа дерхал атлары сүр дий-де гыгыр!

- Хей нәме аңалып дурсуңыз? Дерхал йылкылары сүрүң!

Огрулар ёлдашының сапанчаның өңүнде дуранындан бихабар йылкылары сүрүп башладылар.Деря:

- Инди түпеңиң окуны чыкар! Чыкар диййән мен саңа, харам ат огрусы!Бөврүңи гараладян ёгса... - Галтаманбашы түпеңиң окуны чыкарды.

- Инди маңа оклы-хатарларыңам бер!

Галтаманбашы гөзүниң гытагыны айлады. Онуң ёлдашлары ханха сүрүни аңңатдан ашырып баряр. Юмрук ялы оглана есир дүшенине намыс эдип галтаман хырчыны дишлейәр.

Деря:

- Түпеңиңи ташла!

Галтаман түпеңини ташлады. Деря дүрре гамчасыны алып галтаманбашының кибтине бир елмеди, гамчының уҗы онуң бойнуна чолашды. Деря бир дартанда ол атдан агып дүшди. Деря гыза херекет билен дүшүндирди, ол икинҗи аңңада дырмышып барян атлара голуны булап:

- Хей, Алгыр долан, Алгыр долан - дийип атына гамчы чалды. Гызам атына гамчы чалды. Олар гыкувлап Гуртгуя тарап йүзин салды. Йылкыбаның ол херекетине верзиш болан атлар галтаманларың арасында уруп чыкан йылкыбаның ызына дүшдилер. Йылкы сүрүси үмдүзүне чапып Деряның ызындан энди…

Галтаманлар нәмәниң нәмедигине-де дүшүнип билмән, Деря билен гыздан пөвхе-де пөвхе атып сүрини ковалап башладылар. Ок етерден ара дашды…

Түпең сеслерини эшиден Баба сейис, Гурбан гызылдиш дагы ата гамчы гойды, олар сазак токайлыгындан чыкып йылкы сүрүсини ковалап барян атлылары гөрдүлер.

Дурды Ёлбарс:- Пах-пах, Худайҗан беренде берибердйәр-ов! Ханха олҗа, йигитлер!

Олар хеллевлешип барян атлыларың ызындан ковдулар.

- Гач-ха ков… ковха-гач… түпең сеслери… Деряның гыкувы…

Бәш-алты йыл бәри онларча-онларча сапар ат огруларына гаршы сөвешмәни өвренен Баба сейис дагының ата бөкдирилги хоржунында мыдама бәш-алты сөзен таягы, инче кендир кемент барды. Оларың түпеңем, сапанчасам гуратды.

Галтаманлар йылкы сүрүсини ковалап баряр, оларың ызындан етиберен Баба дагы гол бойы сөзен таягыны ызкы үч атлыдан зыбырдадып зыңды. Ики галтаманың келлесинден деген голбойы таяк олары атдан агдарды, Дурды Ёлбарсың таягы пыс гечди, ол ахмыр эдип дессине кемендине япышды. Гулагының душундан зыбырдап гечен таягы гөрен галтаман ызына серетди, шол махал Дурды Ёлбарсың оклан кеменди оңа гейдирилди. Дурды Ёлбарс сөзен таягының пыс гечениние ахмыр эдип бир силкди, гөргүли галтаман ерде сеңселәп ятыр. Өңдәки дөрт атлы ыздакы гүпүр-тапырдыны эшидип, түпеңлерине япышып пөвхе-де пөвхе атып, гачып башладылар… Ерден чыкан ялы үч итем галтаманларың үстүне эңди, атлыны атындан дүелини дүесинден агдарып йөрен итлер өзүни атың үстүне оклаяр. Галтаманлар алҗырап, ала басгы болуп гачяр. Эмма аҗал ялы Гурбан гызылдиш, Баба сейис, Дурды Ёлбарс җын ялы чаласын Деря олары хей сыпдырҗакмы?

Атыны йүзин салдырып барян гыз ызына середип болан вака хайран галды.Деря ханха галтаманлары ковалап баряр. Гыз ызкы ковгы атлары сынлап, олар Деряның тарапдарларыдыгыны билди.

Агшамара авы оңан Баба сейис дагы секиз атлының аякларыны эллерини гүйлүп, ярадарларының ярасыны сарап, атың үстүне кесе басып Гуртгуя инди.

Дурды Ёлбарс лахлахлап:

- Деря бег, би олҗа уршуң билен сен депсең депренмез бай боляң!

- Бужагаз оваданҗа гызы нирден тапып йөрсиң Деряҗан! – дийип, Гурбан йылгырды.

- Оны Худайҗан иберди! – дийип Деря гызарып, бозарып зордан айтды…

Гуртгуйы обасына томаша гелди. Адамлар Өвезиң үстүнден гүлйәрлер.

Өйүң аркасында Деря билен Хүйрҗемал билен гүрлешип дур, Хүйрҗемал:

- Тоба,тоба йүвүрҗим сениң аклың ериндеми?

- Гелнеҗе ол гызы маңа Худайҗан берди!.. Ол сув периси …

- Вай, бир ас ялы гыз Гарагумы гыргына берәйдиле… сен яшыңы бир билйәмиң?...

- Яшымам билйән, нәме айдянымам билйән. Мен о гызы сөййән!

- Вай, сен Баба какаңы масгара этҗек боляңмы? Баба какаң сени капыр гызына өйәрми?

- Гелнеҗе, гелнеҗе, хей олар ялы перизадам капыр бормы? Ол сув перисини дашлы гуйыдан өзүм чыкардым…

- Баба какаң сени гумда окадып хатлы-соватлы этди! Он еди яшың долан гүни Ашгабада әкидип окува салҗак дийип йөр. Сен онуң ыхласының йүзүне урайҗакмы?

- Гелнеҗе биз ашык-магшук! Ол мени сөййәр, мен оны сөййән!

- Бар онда, капыр гызыны сөййән дийип Баба какаңа айт!

Деря Бабаның адыны эшдип тисгинйәр.

- Баба какама айдып билсем, өзеленип саңа ялбарҗакмы, гелнеҗе!

- Хай ашык йүвүрҗим, ханы айт, ол кимиң гызы? Нириде яшаяр? Сен онуң билен нәдип гүрлешип билдиң?... Ол болшевиклериң кетдесиниң гызы болуп чыкайды-да … Мениң гызыма зор билен өйленипсиң дийип сени-хә ит атан ялы атып гидер! Саңа обамыза ган чайкатҗак ага диерлер!

- Гелнеҗе, җан гелнеҗе, мен оны сөййән, сөййән!

- Сөййәниң чын болса гараш. Баба какаң гызың ниреден геленини билҗек болуп Мүрзечөлден орусча билйән адамы гетирмәге чапар ёллады… Гараш…

Деря агыр хашлады…

Нурдан ярадылан ялы Элвира гелип Баба сейсиң өйүне шовхун-шагалаң гирди. Элвира екеҗе сөз түркменче, Хүйрҗемал екеҗе сөз русча билмейәрди, эмма олар узын гүн гүлүшип гүрлешйәрди. Гиҗелер болса Баба икисини алнында отурдып, “Гөроглыдан” ылгар ёлларындан айдым айдярды. Москвада академик атасының машгаласында аристократ тербиесини алан, сазчылык мекдебини гутаран Элвира Бабаның айдым-сазының мушдагы болды. Хүйрҗемал болса оваданҗа гыз адамсына ашык боландыр, дийип бегенйәрди, чүнки дурмуш гуранларына он йыл болсада оларың перзенде йүзи дүшмеди.

Беглерим хәзир болуңлар,
Даглар гүмүр-гүмүрлен-дей!
Етип Дербенди алыңлар,
Даглар гүмүр-гүмүрлен-дей!

Элвира учганаклап сөвеше чыкҗак йигит ялы болуп хыруч-хыҗув билен айдым айдян Бабадан гөзлерини айрып билмейәрди. Баба айдымы тамамлап:

- Ак гыз айдымы ничик гөрдүң?

Хүйрҗемал:

- Ханы ахал ёлумыздан ышкы айдымларданам айдып бердә...

- Хүйрҗәм яшаҗык гызҗагаза хей ышкы айдым айдып бермек бормы?

Ак гызың кимдигини ниредендигини нәме максат билен гума дүшендигини аныкламак үчин Баба сейис Мүрзечөлден Мерет орсы чагыртды. Мерет орс өз айтмышы боюнча Гирман уршунда, ягны биринҗи җахан уршында болупды. Оңа Мерет гирманам диййәдилер.

Мерет орс Бабаның өйүне важып халда гирди. Мерет орс өйүң төрүнде кетени көйнекли ак сачлары сагрысында овсунып дуран

овадан гыза хайран галды. Йылгырышдан ярадылан гыз йылгырды. Мерет орс:

- О барышня.. О чувиха! Кто тый – дийди.

Орсча сөзлери эшден Элвира гуш болуп учды.

- Я Элвира. Элвира Абрамовна Варшавская ... Мен Москвадан. Атам академик, улы алым. Какам Ашгабатда халк комиссарлар советинде ишлейәр.

- Говори, говори чорт побери! Кто тый?

Дурды Ёлбарс даш чыкып, дашдакылара йүзленип:

- Пахай, Мерет орс дийселер Мерет орс экенов! Орусча дагы шагладып дурай...

- Гирман дилине-де өкдемиш ол...

- Ики йыл Герман уршунда болсаң сенем сувара гүрләрсиң...

Орсча билйәне душанына бегенен Элвираның бар кейпи учды. Мерет орс:

- Я пахан! Знаеш,я пахан был. Ты кто?

Элвира ене адыны, атасының адыны айтды.

- Чево петюкаеш а? Сичас врежу морду! – дийип Мерет орс сөз запасыны ахырлап йылгырды. Элвира “пожалуйста” дийип йылгырды...

-Понимаеш, барышна! Катыс тый!

Бирхаюкдан өйден Мерет орс-да, Баба-да даш чыкды. Мерет орс важып гөрнүше гирип:

- Бабаҗан, йылгыран болуп отуранҗа гыздан орс гыз болмаз!

- Онда ким ол?

- Орсуң юрдундан аңырда гирман яшаяр, гирмандан аңырда иңлис. Орсуң сачы сары боляр, ортабармак орсларың сачы гызылам боляр. Оҗагашҗа гыз я гирманың я иңлисиң шпиёны, ичалысы, җансызы!

- Хов-хов Мерет Гарагумың оррук ортасында немсиң шпиёны нәм ишлесин?

Мерет орс дүнйә белет ылымдар хөкмүнде важып кешбе гирип:

- Хә, хә шипиён, ичалы саңа нәме ишлейәнини айдара...

Баба сейис бурчак-бурчак дерләп, долуп-дашып айдым айдяр. Алнында Хүйрҗемал билен Элвира гөзе-гулага өврүлип диңлейәр. Дашарда итлериң гохы гелип башлады. Баба дутарыны гоюп, алтыатарыны алып гырмыз донуны елбегей гейип чыкды.Дашардан ат тойнакларының гүпүрдиси, итлериң сеси гелйәр. Хүйрҗемал чувалда дуран бәштары алып, ок сүрүп, гулагыны гайтарып

дурлукдан гарады. Элвира-да чувалда дуран бәшатарларың бирини алып Хүйрҗемалың янына барды. Олар атлылары сынлады.

Баба сейис он бәш атлының янына барды. Атлыларың серкердеси өңде:

- Баба сейис, салавмалейким.

- Валейким беглер.

Бу махал Гурбан гызылдиш, Дурды Ёлбарс, Шахым ага, Ёламан сакгал, дагам түпеңини алып атлыларың алнына гелипди.

- Баба, биз хезрети Бегмырат ханың беглери! Мен беглер беги Халлы бег! Сениң өйүңде бизиң душманымыз капыр гыз бар диййип эшидип гелдик. Дерхал гызы чыкар!

- Ол гыз мениң мыхманым. Мен дирикәм мыхманы берер өйдйәңизми?

- Гырлышман гыз бермерис! –Ёламан хеммеден өңүртди.

- Баба багшы, ондан мыхман болмаз! Ол ёлдашы билен хезрети Бегмырат бегиң еди атлысыны пүрреледи. Ёлдашыны айрапаланы билен яндырдык, гыз болса уҗыз гутулды. Ол бизиң душманымыз! Хезрети Бегмырат ханың душманы!

Баба сейис сынчы назарыны айлап атлыларың ичинде Бегмырат ханыңам бардыгыны аныклады, себәби атлыларың кәбири хер җүмледен соң ыздакы атла середйәрди.

Баба:

- Бә, биз хезрети Бегмырат хан Ватан үчин, ил-юрт үчин ата чыкан бейик хан диййип дашындан буйсанып йөрдүк, асыл Бегмырат хан нерессе чаганы хем душман сайып йөрми?—диййип, ол габак астындан Бегмырат ханы сынлады.

- Хезрети Бегмырат хана баха бермек саңа галмандыр, багшы! Гызы чыкар дийдимми гызы чыкар, ёгсам обаңызы ода тутуп, хөкүметден букуп йөрен атларыңызам сүрерис.

- Бейле болса түркмен дәбини йөредип япа япланышалың! Бизи гырың-да әкидибериң “Начар душманыңызы!”

Бирден атлыларың хеммесиниң гөзлери хөвленди. Өйден кетени көйнекли товлам-товлам ак сачлары сагрысындан гечип овсунян Элвира чыкып, гөни бир беге тарап йөнелди. Ол өйүң дурлугындан бегиң элиндәки скрипкасыны гөрүпди. Ол бегиң янына барды, бег аңк болды, гыз онуң элинден скрипкасыны алып, дессине габындан чыкарып дүзүп Чувал багшының “Даглара” айдымының сазыны чалып башлады. Баба багшыдан өвран-өвран эшиден айдымыны Элвира шейлебир элендирип чалярды, беглер гыза хайран галып, гөзлерини хөвлендирип диңлейәрдилер. Гыз

сазы шейле ажап чалярды, саз соңланан бадына ызда өзүни танатман дуран Бегмырат хан:

- Багшы, мыхман алсаң, атдан дүшейли…

- Бегмырат хан мыхман дүшсе сөвүшләп, серпайлап мыхман аларыс…

Ёламан, Дурды Ёлбарс дагы Бегмырат хана гөзлерини хөвлендирип серетди.

Олар атдан дүшдүлер…

Ики саны той газаны гайнап дур. Газаның башы, Баба багшының өйүниң дашы гайда-гаймалашык. Кимлер чай чекйәр, газанларың биринде бөртме, биринде палав атарылыпдыр.

Бегмырат хан төрде көрпечәниң үстүнде гүберип отуршына гөзлерини сүзүп айдым диңлейәр. Баба Ахал ёлундан нама айдяр, онуң янында кетени көйнекли Элвира скрипкасыны чалып багшыны ковалаяр. Гысылышып еке дыз отуран нөкерлер дуршуна гөзе өврүлип ак сачлары дессе-дессе гыза середйәрлер.

Айдым тамам боляр:

- Берекелла, багшы өмрүң, узак болсун!

Дашарда Дурды Ёлбарс Гурбан гызылдиш дагы хем айдым диңлейәр, хем нахара середйәр.

Гушлуклар атлары бакып йөрен Деря чар тарапа дүрби тутуярды. Бирден ол гуя етип гелйән галтаманлары гөрди. Баба сейисе көмеге етишмек максады билен йылкыларың йүзүни гуя тарап өврүп, атына гамчы чалып гуя гайтды.

... Ат дүкүрдисине тамкепбеден чыкан Ава сейис гаршысында дуран алты атлыны гөрди. Камера олары узакдан гөркезйәр. Камера олара голайлаяр. Халмырат:

- Баба, ат сатарын дийсең ат алҗак! Хакыңам иңлис тылласы билен берйән! Хер атыңа йүз тылла...

Баба сейис:

- Нөкерлериңе атлары огурладып билмән, инди сатын алайсам диййәмиң?

- Хах-ха-ха, мен бир мес Халмырат Хаклы-да. Ислесем атлары сүрдүрйән, ислесем сатын алян… Бабаҗан, ики йүз алтын пул… Ынха, серет!

- Сен мениң ат сатмаҗагымы билйәң ахыры…

- Сатарсың, сатарсың! Болшевиклериң бир говы сөзи бар: меҗбуры мейлетин дийип… Сен акыллы болсаң, атларың хакыны үч эссе эдип берйән… Серхете ченли сүрүшсең, хер атыңа бәш йүз алтын пул… Сенем гөнен, менем гөненейин!

- Бә, Халмырат хан, сен ак болуп юрды иңлислере сатдың, гызыл болуп юрды болшевиклере сатдың! Юрдыңы, ватаныңы, халкыңы сатып хем доймадыңмы?

- Баба, пөвхе сөзлериңи ёк эт!... Акыллы адам юрт булашанда, замана булашанда генҗи-хазына эдинйәндир…

Гуйының янындакы бассырма дуланып гелен Деря атындан дурмашып бассырма чыкды. Ол йүзин сүйшүп Бабадыр Халмырат дага голайлашып уграды…

- Баба, сен бейик сейис, аҗап сазанда, мен сени гаты хорматлаян, ёгсам ит атан ялы атып йылкыларыңы сүрүп гитмегиң кынчылыгы ёк… Унутма, мен диңе сатмадым, гаршыма чыканы атдымам. – дийип, ол алты атарыны Баба гезеди. Баба:

- Сен атсаң атарсың, йөне мен аты сатманам, берменем. Эмма эркек болсаң, дүш атдан гөреш тутсаң, гөрешели, екме-ек чыксаң екеме-ек чыкалы! Сенем өмрүңде бир гезек эркек болуп гөрәй…

- Йигитлер, муңа эркек томашасыны гөркезелиң – дийип, ол сагындакы йигиде үмледи. Йигит гамчысыны сырып атыны Бабаның үстүне дебсәп, гамчыны салды. Шол вагт дуйдансыз чыкан түпең сеси оны атдан агдарды. Атлылар төверегине гаранды, эмма төверек-дашда адам гара ёк. Атлылар атяның бассырманың үстүндедигини билип алҗырадылар, чүнки олар нышанадады. Алҗыраңңылыкдан пейдаланан Баба барс болуп товусды Халмырат Хаклының үстүне. Оны гөрен атлыларың бири Бабаны атды. Җын ялы чаласын Баба Халмырады өңүне тутды. Ол Халмырады өңүне галкан эдип, сапанчасыны алып гачмага сынанан атлыны атды, йөне Деря оны хас өң нышана алан экен, гөргүлә илки Деряның, соңра Бабаның окы дегди. Бейлеки ики атлы болса җыррайлап гачды. Бассырманың үстүнде өрбоюна галан Деря олары нышана алды. Баба:

- Атма, оварра болуп гачсын гитсинлер! – дийди… - Деряҗан, Деряҗан, вагтында етишәйдиң, берекелла!

Сәхетли гүни Гуртгуюсының ерден йөрәни ак гызы уґратмага үйшди. Элвира хем бегенйәди, хем Дерядан айрылып барянына

гынанярды. Хеммелер гелди, диңе Деря ёк. Гыз болса делмирип, назары билен Деряны гөзлейәр. „Деря, Деря ниреде“ дийип элеврейәр. Кервен ёла тайынланды. Илки Хүйрҗемал дүйә мүнди. Эдил шол пурсат Гарчгай гушуны учурып Деря етип гелди. Ак сачлы ак көйнекли Элвира ак дурна ялы ганат какып бегенҗинден тас учупды. Деря непесини үйтгедип, хич киме назар салман атдан товсушына гызың янына гелди. Гыз бегенҗинден гөзлерини яшлап:

- Деря! Деряҗан, сен мени ган агладып нирелерде гезип йөрсүң?

Гызы уградмага гелен адамлар Элвираның арсасса түркменче гүрлейшини эшдип аңк болды.

Деря:

- Элвиражан, юваш! Чүшш! Гөрмейәмиң, дашымыз мәхелледен долы.

- Ханы мәхелле? Икимизден башга бу ерде адам бармы? Җүмле-җаханда диңе икимиз!

Элвира хакыкатда хәзир Дерядан башга хич кими гөрмейәрди. Адамлар аңк болуп, гыз елдиргәндир өйдүп аркан аркан сүйшдүлер. Хүйрҗемал адамсы Баба:

- Эшидйәмиң, ак гыз түркменчә сувара экен-ә!

Гурбан гызыл дишиң аялы:

- Мерет орс айтманмыды мунының немисиң ишпионы дийип…

- Деряҗан, я сен мениң билен гидерсиң, я-да менем алып галарсың, ёгса-да мен Ашгабада гитмен! Гитмен! Мен сенсиз өлерин эзизим!

Деря гызың акҗа голундан тутуп:

- Сувперим, мен сени йүрекден сөййән! Сен мениң ышкым, багтым! Эмма юрдум бедибагт чагы мен нәдип багтлы болуп билерин!

Уградмага геленлер гөзлерини хөвлендирип аңк болуп ыза сүйшдилер, чүнки Деря арасса орс дилинде гүрлейәрди.

- Эзизим, сен мени ташлап бейик сөйгүңден гечип гидиберҗекми?

- Элвирам, дүшүн, мен юрдумың, улус-илимиң өңүнде борчдар! Мен гечмишиң, гелҗегиң өңүнде борчдар! Мениң белент максадым бар! – дийип Деря гызы багрына басды. Уградмага гелен аяллар тобалап элини агзына етирди.

- Хош эзизим, хош! Муңа ыкбал иши диерлер! – дийип Деря гыздан айрылып атына гаршы уграды. Баба шапба онуң эгнине пенҗесини гоюп:

- Сен өмрүнде орс гөрдүңми?

- Жук!

- Онда орсчаны ниреден өвренип йөрсиң?

- Мен нәме орсча гепледимми?

- Яңыжа орсча гепледиң ахыры…

- Ёк, Баба кака, мен сөйгиниң, ышкың дилинде гүрледим.

Баба Деряны гужагына гысып, ювашжа пышырдаяр:

- Деря, гайдып говагың төверегинде гөрүнәйме!

Деря хайран галяр, Баба какасына тиңкесини дикип ысгынсыз сораяр:

- Баба кака, сен о говагы билйәмидиң?

Баба сейис баш атяр:

- Оны бир сен, бир мен билйән! Хәзирликче о говагы унут, унут! Онуң вагты гелер!

Баба сейис Деряны багрына басып, мәхрини сиңдирйәр.

– Бужагаз гызам унут!

Баба сейис Дерядан элини айыряр. Деря бир товсанда Гарчгая атланып гамчы алды. Гыз голларыны узадып аглап галды. Адамлар гөзлерини яшлап бирде гыза, бирде түвелейләп гиден Деря серетдилер.

Бу махал Деря атыны йүзин салдырып, дүңле чөли лерзана гетирип чапып барярды, гөзлеринден акян яш яңакларыны, йүзүни ювупды... Ол сессиз аглаярды..

Сувперисинден жыда дүшен Деря дүнйә сыгман Гарчгайыны кә чапдырып, кә гордуруп, кә ёргасына гойберип гидип отыр, нирәк барянынам, нәче ёл гечениним биленок. Ол гөзлеринден яшыны акдырып гидип отыр, хамана шейдип ёл гечип айралык дүнйәсинден чыкып болян ялы…

Ол голайда отлап йөрен сүрини гөрүп, сувсуз өлүп баряныны дуйды. Илки итлер, соңра сүриниң чопаны ылгап чыкды. Деря гөзяшыны говы сүпүрсе-де, агламакдан яңа гөзлери чым гызыл болупды.Чопан салам берип, оңа чиңңерилип бакды:

- Чопан сувуң бармыдыр?

- Доганым, ишжегиң сув болсун! Гечи сүзмесинден чал эдип берейин, дүш атдан.

Деря атдан дүшүп, Гарчгайыны ота ковды. Олар тиркешип гоша барды.

Деря мешиги башына чекди, оны сынлап дуран чопан:

- Доганым агладыңмы? — дийди. Деря баш атды.

- Доганым, етиммиң?...Етимсиң... Менем етим. Не ата, не эне, не доган, не доланан бар! Үстесине-де ... – Ол бозулды, сеси агылы чыкды - үстесине-де эзиз Ватандан-да җыда дүшдим. Үч йылың ичидир гөрен еке түркменим сен!.. Үч йылың ичидир җигер-багрымы паралап гиже-гүндиз малың ызында аглап йөрендирин, доганым... - дийип, ол аглады.

Чопана Деряның йүреги авады, хайран галды:

- Ватандан айрылар ялы сениң юрдуң ниреде?

- Айбөвүрли мен! Түркменистандан... Түркменистаныңам Вас диен еринден . Етимдим, ялңыз хоссарым, хоҗайыным Ишангулы бай... Вах, Ватанымың дидарыны екеҗе гезек гөрүп, Ватанымың топрагына дабанымы басып өлсем арманым ёк.

Деря оңа хайран галяр, дерди агыр болмаса ол хахахайлап гүлерди, йөне өзүни саклады:

- Доганым сен Түркменистанда! Сен өз юрдуңда!...

Чопан ол өзүни ойнаяндыр өйдип, хешерленди:

- Доганым, мен чопан-да болсам, етим-де болсам надан дәлдирин! Ишангулы бай йигрими дөрдүнҗи йылда малыны-халыны алып Васдан гачды, менем сүрекчиси. Еди гүн ёл йөрәп серхетден ашдык, соңам бәш гүн йөрәп шу ерде месген тутдук...вах Ватан!...

Сүриниң итлери алысдан гелйән атлыны гөрүп үйрүп гитдилер. Чопан горка:

- Харам! Байым гелйә...

- Ватаныңа гидесиң гелйәми? - Чопан мөлерип серетди.

- Вах, Ватаныма барып өлмәге-де разы мен!

- Эркек сөзмидир?

- Эркек сөздир!

Деря десби-дәхил атына атланды, бай хем гелип етди, онуң аркасында берденке барды. Ол Деря йигренч билен серетди, хатда саламынам совук-сала алды. Бай:

- Аймырат, ал саңа иер-ичер гетирдим.

Гарчгая атланан Деря сапанчасыны чыкарып:

- Бай ага, атдан дүш-де, түпеңиңи Аймырада бер!—Бай газапланды. Деря алтыатарың бир окуны байың телпегинден гойберди. Телпеги башындан атылып гиден бая дессине акыл гелди. Ол атдан дүшип берденкесини Аймырада берди. - Сапанчаң билен ханҗарыңы, гушагыңы доның билен бер!. Мундан буяна малыңы өзүң бакарсың! Аймырат, дессине байың геймлерини гей!

Байың геймине гирен Аймырат Деря билен ат чапып гүв гитди. Бай талабаның йыртык-йирик доныны йигренч билен гыра оклап, оларың ызындан гарап галды.

Баба өңде атлы, ызында Элвираның мүнен дүеси, онуң ызында Хүйрҗемалың дүеси дүңле чөл билен мытдылдап баряр. Баба дүңле чөли яландырып айдыма зовладяр.

Кервен гидип отыр... Хүйрҗемалың йүреги буланяр, ол хеләк.

Айдымы тамамлан Баба:

- Хүйрим саңа нәме боляр? Ёла чыканымыз бәри сен хеләк....

- Гөвнүңедир… маңа хич задам боланок.

- Мениң еңсәмде гөзүмиң бардыгыны унутма! Саңа бир зада боляр... Онсоңам бизи кимдир бири ызарлаяр...

Хакыкатданам Деря билен Аймырат кервени ызарлап баряр. Икисиниң-де ярагы гурат. Деря хәли-шинди дүрби тутуп олары сынлаяр. Бир гүн Деря:

- Аймырат, доганым, догры гүнүң яшян ерине тарап гөнүләп гидиберсең агшама ченли Ашгабада барарсың. Ме саңа пул. Шәхере етмән атыңы гойбер, ярагыңы зың, ёгсам сени тутарлар. Шәхерде отлы билен илиңе ашарсың!

- Менем сениң билен гитҗек!

- Сен мениң диеними эдибер! Мениң максадым белент. Бир замандан бир заман Деря хан атлы йыгнаямыш дийип эшитсең, мениң яныма гелерсиң! Деря хан болупдыр дийип эшитсең гелерсиң! Дүшүндиңми?

Энчеме гүнләп ёл йөрән кервен мытдылдап гидип баряр. Хүйрҗемалың йүреги буланяр, ол оны адамсындан, гыздан букҗак болуп хеләк. Өмрүнде дүе мүнүп гөрмедик Элвира дүе дурсада ыраң атып дуран болупдыр. Элвираның йүрежиги сессиз аглаяр. Кервен сазак токайлыгындан чыкып бир бейик аңңада барды. Эдил шол пурсат он бир атлы-яраглы эсгер аңңада чыкды. Дуйдансыз душушыкдан ики тарапам алҗырап яраглы, ярагына япышдылар. Элвира олары сынлап:

- Кака! Какаҗан! Бу мен! Мен Элвира – дийип ызлы-ызына гыгырды. Эсгерлериң арасындакы сталин папаклы харбы адам элини көлегеледип середип:

- Элвира! – дийип, гыгырып атдан өзүни зыңды, ол йыкылып – сүршүп гызың мүнүп отуран дүесине тарап ылгады. Эййәм гөзлерини яшлап етишен Элвира дүйәниң үстүнден какасының

гуҗагына өзүни оклады. Аталы гыз аглашдылар. Хүйрҗемал Баба, Баба Хүйрҗемала серетди.

Әпет ожарың үстүне чыкан Деря олары дүрбүде сынлаярды....

Эсгерлер бир одуң башында, гызың какасы, гыз, Хүйрҗемал, Баба дагы бир одуң дашында нахарланып отырлар. Элвира җедирдәп какасына башындан гечиренлерини гүррүң берйәр. Гызың какасы чалгырдам болса түркменче билйәр. Ол гызының башыны сыпалап:

- Бабаҗан, перишде ялы адам экениң! Мен гызымы дири гөрерин өйтмейәрдим.. Икимиз доган окашалы.

Туршуҗа хыярлары гөрен Хүйрҗемалың гөзлери ялпа ачылды. Ол гыза үмләп, хыяры гөркезди. Элвира оңа хыяры алып берди. Хыяры бир дишлән Хүйрҗемал дүнйәни унудып пашырдадып ийип башлады. Онуң ягдайына дүшүнен Элвира туршы-ажы затларың әхлисини онуң өңүне үйшүрүп башлады. Баба тамшанып аялына ювашҗа:

- Хүйрүм, сениң агзың бимаза болуп йөрми я гөвнүмеми?

Хүйрҗемал йылгырып баш атды, ол бегенҗинден тас аялыны гуҗаклапды.....

Хер хал ат дүкүрдиси олары тисгиндирәйди. Ханха, ерден чыкан ялы болуп Гарычгайлы Деря дур. Хеммелер оңа аңк болды. Элвира оны гөрүп „Деря! Деряҗан!“ дийип Деря тарап ылгады.

Деря:

- Баба кака гызы хоссарларына табшырдың герек?

Баба сейис аңк болуп баш атды. Элвира Деряның янына барды. Деря эгләге-де гызың голтугындан тутуп, бир силкенде атың өңүне алып, басды Гарчгая гамчыны! Гызың какасам, эсгерлерем яраглы ярагына япышды, эмма авуны алан Деря ока етдирҗекми?

Баба сейис:

- Сакланың, атмаң! Атмаң!

- Элвира! Элвира! – дийип, гызың какасы бозлап гыгырды.

Баба сейис эллерини агзына тутуп „Гарычгайым гайт!“ дийип сесиниң етдигинден гыгырды, соңра бармакларыны агзына сокуп сыгырды. Йүзүн салып барян ат ай берип ызына айланды. Баба гыгырярды. Бабаның сесини эшиден Гарчгай ыза гайтды, эмма сөвер яры голуна дүшен Деря ата буйруп билмезми? Ол Гарчгая дөзүмли гамчы чалып яңадан йүзүни беевана тутды, эсгерлерем атлы атына атланып ковмана тайынландылар… Баба:

- Атаймаң ол мениң инимдир, Элвира икиси бири-бирини сөййәр. Мен сизе олары гетирип берейин - дийип элеврейәрди.

Яңадан какасындан, өз өвренишен дүнйәсинден айрылып барян Элвира аглаярды. Деря гыза хайран галып атыны саклады. Ол:

- Эйсе сен мени сөймейәрмиң?

- Сөййән! Сөййән! ... – дийип, гыз аглап Деряның яңакларындан, йүз-гөзүнден огшап - Инди ынандың герек сөййәниме!? - Ол аңырдан ылгап гелйән какасына – Кака! Какаҗан дийип овсунды.

Гызың какасы ылгап гелишине:

- Оглум, оглум гызымы әкитме – дийип ылгаярды.

Шол пурсат Өвез тентек йылкы сүрүсүни ковалап, гыкувлап аңңатдан чыкды. Деряны, онуң Гарчгайыны гөрен йылкылар кеершип кишңедилер, хоргурдылар. Деря бирде атлара, бирде аглаян гыза, соңра ярраглы эсгерлере середип:

- Сөймейән болсан какаңа говшурайяс, Элвира – дийип, оны гуш гөтерен ялы эдип дүшүрди. Гызың какасы гызыны гуҗаклап аглаярды. Атлар хоргурып кишңейәрди.

Деря Гарчгайына гамчы чалды, Гарчгай түвелейләп, йылкы сүрүсүни ызына дүшүрүп аңңатдан ашырып гүв гитди. Элвира какасының бойнунда чабаланып, чалнып аглаярды...

Эпилог

Ынха, гамышгулак ахалтеке бедевлеримизиң башындан гечен екеҗе ахвалың беяны…

Йөне йигриминҗи асырда бедев атларымыз – энче элхенч күлпетлери башындан гечирмели болды. Биринҗи җахан уршунда, раятлык уршунда, икинҗи җахан уршунда мүңлерче, бедев атларымыз сөвеш мейданында галды…

Хернә йигрими биринҗи асырда бехишди бедевлеримизиң алнындан ак Гүн догуп, олар түркмениң гөвүн гушуна өврүлип, Түркменистаның гербинден – җигеринден орун алды. Йөне эййәм бу башга вака, башга бир тарых.

Соңы.